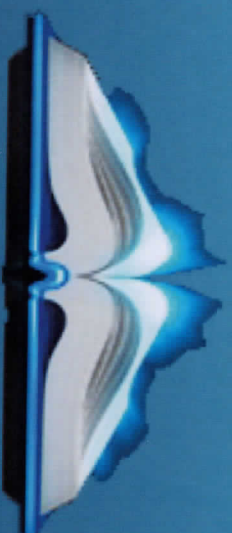

S.Matchonov, H.Bakiyeva,
X.Gulyamova, Sh.Yo'ldosheva,
G.Xolboyeva

BOSHLANG'ICH SINFLARDA
ONA TILI
O'QITISH METODIKASI

ЎЗБЕКИСТОН RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT VILOYATI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

S. MATCHONOV, H. BAKIYEVA, X. G'ULOMOVA,
SH. YO'LDOSHEVA, G. XOLBOYEVA

**BOSHLANG'ICH SINFLARDA
ONA TILI O'QITISH
METODIKASI**

Darslik

*O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim
vazirligining 2020-yil 30-iyundagi 359-sonli qaroriga
muvofiq nashrga tavsiya etilgan*

«ISHONCHLI HANKOR»
TOSHKENT – 2021

-2122.-

Safo Matchonov, X.Bakiyeva, X.G'ulomova, Sh.Yo'ldosheva, G. Xolboyeva. "Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi" darslik. – T.: "Ishonchli hamkor", 2021. 644 b.

Tag'rizhilar:

M. Ernazarova – filologiya fanlari doktori (DSc), Navoiy davlat pedagogika instituti "Boshlang'ich ta'lim metodikasi" kafedrasi mudiri
A. Hamroyev – pedagogika fanlari doktori, Buxoro davlat universiteti "Boshlang'ich ta'lim metodikasi" kafedrasi mudiri

Mazkur darslik boshlang'ich ta'lim talabalari uchun (5111700) mo'ljallangan. Unda boshlang'ich sinflarda til asoslarini va yozuvga o'rgatish, bog'lanishli nutqni o'stirish "Savod o'rgatish metodikasi", "Husnixatga o'rgatish metodikasi", "Fonetika, grafika, morfemika, grammatika va imlo metodikasi", "Bog'lanishli nutqni o'stirish metodikasi", "Ona tilidan sinfdan tashqari ishlar" bo'limlarida, adabiyot haqida dastlabki adabiy tushunchalar bolalar adabiyoti misolida "Sinfda o'qish metodikasi" va "Sinfdan tashqari o'qish metodikasi" bo'limida o'z aksini topgan. Ularda har bo'limning predmeti, maqsadi va vazifalari, mazmuni, o'qitish metodlari, usullari va vositalari yoritilgan. Shuningdek, ilmiy-nazariy ma'lumotlarni amaliyotga tatbiq etish namunalari keltirilgan. Talabalariga o'z bilimlarini tekshirish uchun testlar, mustaqil ishlash uchun savol-topshiriqlar tavsiya etilgan.

ISBN-978-9943-6931-4-2

© S.Matchonov, X.Bakiyeva, X.G'ulomova,
Sh.Yo'ldosheva, G. Xolboyeva., 2021.
© «Ishonchli hamkor» nashriyoti, 2021.

**I BO'LIM. BOSHLANG'ICH SINFLARDA ONA TILI
O'QITISH METODIKASI - PEDAGOGIK FAN SIFATIDA**

**Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi fanining
predmeti, maqsadi va vazifalari**

Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi pedagogik fanlar gatorida o'quvchilarga boshlang'ich tili asoslarini o'rgatish, adabiy ta'lim orgali borliq va jamiyat haqida tushuncha berish, o'quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirish, kamol toptirish kabi amaliy ishlar nazariyasini ishlab chiqadi.

Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi o'z predmetiga ega bo'lib, u o'zining maqsad va vazifalarini davlatimizning me'yoriy hujjatlari va ta'lim to'g'risidagi qonun hamda qarorlari asosida belgilaydi.

Ona tili va o'qish darslari (adabiy ta'lim) umumta'lim maktablarida asosiy o'quv predmetlaridan biri hisoblanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchisining kasbiy mahorati mazkur predmetning mazmuni va o'qitish metodlarini qay darajada egallab olishiga bog'liq.

Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasining **maqsadi** talabalarni bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'quvchisi sifatida ularning hozirgi zamon metod, usul, shakl va vositalardan foydalanish qobiliyatini tarkib toptirish, dastur talablari asosida o'quvchilarda bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish, shaxsini har tomonlama rivojlantirish ishlarini muvaffaqiyatli amalga oshirishlariga tayyorlashdir.

Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi o'quv predmetlarining mazmunidan, o'quvchilarning hayotiy tajribalaridan kelib chiqqan holda metod, usul va o'qitish vositalarini tanlaydi. "**Metod**" yunoncha "**metodos**" so'zidan olingan bo'lib, "**bilish va tadqiqot yo'li**", "**nazariya**", "**ta'limot**" kabi ma'nolarni bildiradi. "Metod" tushunchasi falsafiy va didaktik ma'nolarga ega. Falsafiy ma'noda "metod" tabiat va jamiyat hodisalarini kuzatish hamda voqalikka ilmiy nuqtai nazardan yondashish demakdir. Didaktik ma'noda bu tushuncha o'quvchilarni bilim, ko'nikma va malakalar bilan qurollantirish yo'llarini ifodalaydi.

"Metod" usullar majmuidan iborat. Masalan, "Otlarning kelishik

go'shimchalari bilan go'llanishi" mavzusini yarim izlanishli muammoli metodda o'qitishda o'quvchini muammoli izlanishga undovchi vaziyatlarni yuzaga keltirishga doir turli usullardan foydalaniladi. Til materiallarini o'quvchi o'qiydi (to'g'ri o'qish, me'yorida o'qish, ifodali o'qish, tushunib o'qish kabi o'qish texnikasini go'llaydi), kuzatadi (kuzatish usuli), o'xshash va farqli xususiyatlarini aniqlaydi (taqqoslash usuli), so'zlarning shakliga qarab guruhladi (guruhlash usuli), ma'lumotlarni umumlashtiradi (umumlashtirish usuli) va hokazo. Bular - aqliy faoliyatni ishga solishda go'llanadigan usullar, ya'ni o'quvchining fikrlash faoliyatini muammoli va izlanishli vaziyatga solish usullari. Ta'limiy usullar o'quvchilarning aqliy va amaliy ishlarining o'ziga xos xususiyatlari bo'lib, mazkur metodda tavsiya etilgan materiallarni o'zlashtirish shaklini to'ldiradi. Masalan, dars jarayonida eslab qolish usuliga murojaat qilinganda usul metoddan ajraladi, ko'nikma, malakalarni shakllantirish ahamiyatini yo'qotadi.

Vogelik haqidagi fanlarning kelib chiqishi, rivojlanishi bilan fanlarda go'llanadigan metodlar - yo'l-yo'riqlar ham takomillasha boradi.

Fan metodlarining asosiy mazmunini amaliyotda sinalgan ilmiy-nazariy qonuniyatlar tashkil etadi. O'z navbatida metodlar ilmiy nazariyalarning vujudga kelishiga vosita bo'ladi.

Metodlar vogelikni qamrab olish jihatidan 2 turga bo'linadi:

Barcha fanlarda go'llanadigan umumiy, universal metodlar: Masalan, boritqni bilish nazariyasiga oid metodlar boshqa fanlar kabi ona tili o'qitish metodikasining ham metodologik asosi sanaladi.

Umumiy bilish metodlari quyidagilardan iborat: a) empirik (muayyan tajribaga asoslangan) metod - amaliy metod nazariy bosqichga o'tishda go'llaniladi; b) nazariy metod.

Xususiy yoki maxsus metodlarga ayrim fanlar doirasida go'llanadigan metodlar kiradi.

Usul - biror ishni amalga oshirish yo'li, harakat tarzi, xili, tartibini anglatadi.

Boshlang'ich sinflarda til va adabiy ta'limni o'qitish metodikasida amaliy metodlardan ham, nazariy metodlardan ham foydalanish tavsiya etiladi. Amaliy metodlarga mavzu, matn va rasmlar yuzasidan savol hamda topshiriqlar tuzish, rasm asosida gap tuzish, matn

mazmunini to'ldirish, matn yaratish; matni qismlarga bo'lish, matnga reja tuzish; matnga sarlavha topish; matn bilan rasm o'rtasidagi bog'lanishni aniqlash, gap va matning badiiy hamda lingvistik tahlili kabi kiradi.

Boshlang'ich sinflarda til va adabiy ta'limni o'qitishda ta'lim vositasi ishlohi ham bot-bot go'llanadi. "Vostia" - arabcha so'z bo'lib: 1) chora, tadbir, usul; 2) o'rt, o'rtadagi ma'nolarini bildiradi. Ona tili ta'limida ta'limiy maqsadga erishish uchun xizmat qiladigan narsa - predmetlar, ko'rgazma qurollar ham ta'limiy vositaga kiradi. Shuningdek, ona tili ta'limida tashkil etiladigan mustaqil ishlar mavzuni izlanish asosida ongli o'zlashtirish vositasiga ham, shakliga ham, metodiga ham kiritiladi.

O'qitish metodikasi taraqqiyotida mustaqil ishlar V.V.Davidov, N.G.Dayri, M.A.Daniilova, B.P.Esipov, N.A.Menchinsky, I.T.Ogorodnikov kabi pedagog-psixologlar tomonidan didaktikaning asosiy konsepsiyalaridan biri sifatida qaralsa, V.K.Buryak, L.V.Jarovalar mustaqil ishni metod sifatida talqin qiladi. B.P.Esipov, M.M.Moro, T.I.Shamovalar mustaqil ishlar o'quv faoliyatining shakli; P.I.Pidkassitiy esa o'quvchilarning mustaqil bilish faoliyatining vositasi sifatida ko'rsatadilar. Tanig'li ruhshunos olimlar: A.N.Leontev, P.Ya. Galperin, I.A.Zimnya, D.B.Elkonin, N.Boymurodovlar ishlab chiqqan mustaqil faoliyatni shakllantirishning psixologik konsepsiyasida mustaqil ishlariga shaxsning bilish faolligini oshiruvchi omil sifatida qaraladi.

Adabiyotlarning nazariy tahlili mustaqil ishlar uch xil qarash mavjudligini ko'rsatadi. Ya'ni mustaqil ishlar ta'lim metodi, o'quv faoliyatini tashkil etish shakli, o'quvchilarning bilish faolligini oshiruvchi vosita sifatida talqin etiladi. Bu borada milliy metodikada ham qat'iy xulosaga kelingan emas.

"Metodika" (yun. "metodike") biror ishni bajarish, amalga oshirish, ado etish metodlarining, usullarining yig'indisi yoki o'qitish usullari haqidagi ta'limot - ta'lim berish metodlari, yo'llari va vositalari haqidagi fandir. Boshlang'ich sinflarda til va adabiy ta'limni o'qitish metodikasi boshlang'ich ta'lim oldiga qo'yilgan ta'lim va tarbiyaviy vazifalardan kelib chiqib, ona tili va adabiy ta'limni o'rgatishning vazifalarini va mazmunini belgilaydi, ta'lim-tarbiya berish jarayonini tekshiradi, shu jarayonning qonuniyatlarini va

ta'lim berish usullarining ilmiy asoslangan tizimini belgilaydi.

Ta'lim beruvchi mutaxassis didaktik jarayon, metod, usul, vosita, pedagogik omil, metodik omil, o'quv materialini rejalashtirish istilohlarining ma'nolarini bilishi, farqlashi lozim.

Ta'limning samaradorligi ko'p jihatdan o'qituvchi tomonidan **didaktik jarayonni** to'g'ri tashkil etishiga bog'liq. Didaktik jarayon barcha ta'lim muassasalarida pedagoglar uchun eng muhimi bo'lib, bu jarayon shaxsning tanlovni amalga oshirishi uchun muhim yo'nalish hisoblanadi. Mazkur jarayonda muayyan o'quv vositalari o'zlashtiriladi va qo'llaniladi. Didaktik jarayonning tarkibi 3 ta o'zaro aloqador qismlarni o'z ichiga oladi: 1) o'quvchilarni yo'naltiruvchi; 2) o'quvchilarning shaxsiy bilish faoliyatlarini amalga oshiruvchi; 3) o'qituvchi tomonidan mazkur faoliyatning boshqarilishini ta'minlovchi qismlar. Ushbu qismlar barcha didaktik jarayonlarda birday amal qiladi.

O'qituvchi ta'lim jarayonida o'quv material, tashkiliy-pedagogik ta'sir ko'rsatishni ta'minlashi, o'quvchilarning o'qimishlilik darajasi, vaqt kabi didaktik omillarni hisobga olishi lozim.

Didaktik vositalar - targatma materiallar, muayyan fanni o'qitishda zarur bo'lgan jihozlar, modellar, maketlar, ko'rgazmalar, kompyuterli texnik vositalar, asbob-uskuna va mahsulotlar majmumi.

Boshlang'ich sinflarda ona tili va adabiy ta'limni o'qitish metodikasi fan sifatida o'zining o'rganish **ob'ektiga** ega bo'lib, u o'quvchilarga bilim berishda, ko'nikma va malakalarni shakllantirishda samarali metod va vositalarni tanlash, ularni ta'lim jarayoniga tatbiq etish, o'qitishning samaradorligini oshirish kabi masalalar bilan shug'ullanadi.

Ma'lumki, 2020- yil 2- fevralda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev jahon miqyosida "O'qish va uni tushunish sifati" bo'yicha olib borilayotgan tadqiqot dasturini o'rganish bo'yicha ta'lim muassasalariga ko'rsatma berdi. 2021- yildan PISA va Pirls nazorat dasturida ishtirok etish rejalashtirildi. Ta'lim sifatini jahon standartlariga javob bera oladigan darajaga ko'tarish o'qitish shakllari, metodlari va usullarini takomillashtirishni taqozo etadi.

Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi fanining ob'ekti va predmeti. Ma'lumki, har bir fanning o'zining ob'ekti va o'rganish predmeti bo'ladi. Ob'jekt - ma'lum fan tomonidan

o'rganilayotgan haqiqat sohasi. Predmet esa tadqiqot davomida aniqlanadigan aloqalar, munosabatlar, gonnuniyatlar, shuning uchun bir fan doirasida ko'plab tadqiqot ob'ektlari bo'ladi. Boshlang'ich sinfda ona tili o'qitish metodikasining predmeti - o'quvchilarga o'zbek tilini o'rgatish yo'llari va vositalari yordamida ona tilini egallash, ya'ni nutqni, o'qish va yozishni, grammatika va imloni o'zlashtirib olish to'g'risidagi ilm. Boshlang'ich sinfda bolalar adabiyoti namunalari asosida bolalarni badiiy tarbiyalashning maqsadi, mazmuni va usullari, ta'lim resurslari adabiy ta'limning predmetidir.

Ona tili asoslarini va adabiy ta'limni o'qitish metodikasi quyidagi masalalarni o'rganadi:

1. O'qitishning vazifalari va mazmunini aniqlaydi. **Nimani o'qitish kerak?** savoliga javob beradi, ya'ni boshlang'ich sinflar ona tili kursining dasturlarini, ta'lim mazmunini belgilab beradi, o'quvchilar uchun darsliklar va qo'llanmalar yaratib, ularni takomillashtirib, samaradorligi va muvofiqdligini doimiy nazorat qilib boradi.

2. O'qitish tamoyillari, metodlari, usullari, dars va uning turlarini, o'quvchilar amaliy ishlari, mashqlar va yozma ishlarning izchil tizimini ishlab chiqadi, ya'ni "**Qanday o'qitish kerak?**" savoliga javob tayyorlab beradi.

3. O'quvchilarga ona tilidan bilim berish va ko'nikma hosil qilishda ilmiy nuqtai nazardan eng foydali shart-sharoitlar haqidagi masalalarni hal qiladi, ya'ni "**Nega xuddi mana shunday o'qitish kerak?**" savoliga javob tayyorlaydi. Eng foydali materiallarni o'rganadi, tanlangan metodlarni asoslaydi, tavsiyalarni eksperimental tekshiradi.

Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi yuqori sinflarda ona tili va adabiyot fanlarini o'qitish metodikasining dastlabki bosqichi bo'lib, u tekshiradigan masalalarni boshlang'ich sinf o'quvchilariga tabiiqan (muvofiq ravishda) o'rgatadi. Shu bilan birga, boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasining o'ziga xos xususiyatlari ham mavjud. Boshlang'ich sinflarda ona tilini o'qitish grammatika, imlo va unga bog'liq holda nutq o'stirish metodikasinigina emas, balki xal-savod o'rgatish, sinfda va sinfdan tashqari o'qish metodikalarni ham o'z ichiga oladi.

Shulardan kelib chiqib, boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish